

De nieuwe media

Laat mij beginnen met een kort fragment uit dat fraaie boek van de Latijns-amerikaanse romancier Gabriel Garcia Márquez, '100 jaar eenzaamheid' waarin het volgende verteld wordt: 'Ze raakten diep verontwaardigd over de bewegende beelden die Don Bruno Crespi, nu een welvarend zakenman, op het doek wierp, in het theater met de leeuwenmuilloketjes. Omdat een persoon na die éne film, dood en begraven was en om wiens tegenspoed men smartelijke tranen had gestort, in de eerstvolgende film weer opdook, springlevend en wel dan veranderd in Arabier. Het publiek dat 2 centavos betaalde om de wederwaarigheden van de helden te mogen delen nam deze ongehoorde zwendel niet en sloeg de zitplaatsen kort en klein. Op aandringen van Don Bruno Crespi legde de burgemeester in een openbare bekendmaking uit dat de bioscoop maar een zinnebeeldig toestel was dat de ongebreidelde hartstochten niet verdiende. Na deze ontmoedigende verklaring geraakten de meeste mensen tot de overtuiging dat ze het slachtoffer waren geworden van weer een nieuwe, omslachtige zigeunerstreek en ze besloten niet meer naar de bioscoop te gaan aangezien ze aan hun eigen zorgen al genoeg hadden om ook nog te gaan huilen om de verzonnen ellende van niet bestaande wezens.'

Het treft dat de werkelijkheidszin van deze zogenaamde primitieve romanfiguren van Márquez wel een heel andere is dan die die men aantreft in onze hoogontwikkelde, geïndustrialiseerde samenleving, waarin wij de verzonnen ellende van de elektronische priesterkaste voor werkelijkheid aanvaarden en slechts met tegenzin proberen om de schijn daarvan te doorgronden. De verhalen van de media worden in ons type samenleving met welhaast religieuze devotie gevolgd en inderdaad voor de echte werkelijkheid gehouden. De media zijn in staat om aan miljoenen mensen symbolen aan te reiken waarmee zij hun werkelijkheid inrichten, zonder dat zij zich richten op het reguleren en controleren van hun eigen werkelijkheid. Dit bijna onwrikbare, religieuze vertrouwen in de schijnwereld van de media - en met name de elektronische media - lijkt mij een grote zorg en lijkt mij een nog grotere zorg met de introductie van de zogenaamde 'nieuwe media'.

* Deze tekst was de inleiding van Cees Hamelink op het Masereelfondscongres van 26 mei 1984 over de nieuwe media.

De nieuwe media kunnen eigenlijk het beste onder de noemer gebracht worden van één begrip: *televideomatique*. Zoals de Fransen het woord *telematique* hebben gemunt, zou het eigenlijk correcter zijn om te spreken van *televideomatique* omdat het niet alleen maar gaat om een combinatie van telecommunicatie en informatica, maar het juist ook gaat om die videocomponent omdat vrijwel alle nieuwe media van de jaren tachtig en negentig zich groeperen rondom het televisietoestel. De *televideomatique* is dus de integratie van de voorheen gescheiden ontwikkelingen in de telecommunicatie, de videotechnologie en de computertechnologie. Het belangrijkste kenmerk van die integratie is dat hij het mogelijk heeft gemaakt om alle eerdere beperkingen die zijn opgelegd aan het verkeer van informatie, symbolen en boodschappen over een afstand, op te heffen. Je vindt eigenlijk door de hele internationale geschiedenis van de telecommunicatie heen, het verlangen terug om die beperkingen teniet te doen. Deze zijn gelegen in het volume aan boodschappen die je kunt overdragen, in de afstand waarover je kunt communiceren, en in de betrouwbaarheid waarmee je signalen kunt overdragen. Die vier elementen die altijd problematisch zijn geweest: afstand, omvang, richting en betrouwbaarheid zijn nu door de *televideomatique* definitief opgelost.

Menigeen is nu kennelijk van mening, als ik er de literatuur op nazie, zowel de wetenschappelijke literatuur als de koopmansliteratuur, dat de *telematique*, doordat die beperkingen zijn opgeheven, ons zal brengen in een volstrekt nieuwe fase van de geschiedenis. We betreden, zoals dat zo fraai wordt gezegd, een post-industriële samenleving of zoals sommige optimisten zelfs menen, een post-kapitalistische samenleving. We gaan naar een informatiesamenleving, een informatietijdperk, een geïnformateerde samenleving en dat eigenlijk allemaal voorzien, nogmaals zowel in de wetenschappelijke als in de commerciële literatuur, van een positief voorteken. Er is in dit alles een vermeende toon van euforie. Eindelijk zullen we weer uit de crisis kunnen geraken en het lijkt vaak alsof al die utopische gedachten die de socialisten zo lang hebben gekoesterd over een gelijkere samenleving nu plotseling gerealiseerd zullen worden door de elektronische media, zonder dat daar nog een proletarische revolutie voor nodig is. In die euforische verwachtingen ten opzichte van de nieuwe media spelen vier veelbelovende argumenten een rol.

In de eerste plaats is er een algemeen argument dat zegt: we hebben nu eenmaal te maken met een autonoom proces. Het proces van technische ontwikkeling is niet meer te stoppen, en dat is maar goed ook, want dat proces staat gelijk met vooruitgang en wie wil de vooruitgang tegenhouden? Als je de vooruitgang zou willen tegenhouden, dan ben je immers een Ludiet: één van die figuren uit het begin van de negentiende eeuw die zich met geweld verzetten tegen de mechanisatie in de textielindustrie en die dan ook overeenkomstig dit eerste argument terecht werden geëxecuteerd. Iets dat volgens sommigen eigenlijk ook met de hedendaagse Ludieten zou moeten gebeuren.

In de tweede plaats is er een economisch argument dat zegt: die nieuwe ontwikkelingen zullen bijdragen tot een vergroting van de economische produktiviteit en zullen in het verlengde daarvan ook een oplossing bieden, althans een gedeeltelijke oplossing, voor de werkgelegenheidsproblematiek.

Een derde argument is een politiek argument: de nieuwe media zullen het mogelijk maken om de democratisering van de samenleving te realiseren. Ze reiken de mogelijkheid aan voor zeer veel mensen om deel te nemen aan het maatschappelijk besluitvormingsproces, ze realiseren een werkelijke maatschappelijke decentralisatie.

In de vierde plaats is er het sociaal-cultureel argument dat zegt: met behulp van die nieuwe media krijgen we een betere samenleving, want we krijgen immers mensen die meer, beter en veelzijdiger zijn geïnformeerd.

Ik wil proberen een paar kanttekeningen te maken bij die vier argumenten. Ik begin maar met de economie, de politiek en de cultuur en daar zit dan eigenlijk al meteen het verhaal over het algemeen argument in besloten. Het probleem met het economische argument is dat het in de beleids sfeer zeer overtuigend werkt. We moeten ons daar weinig illusies over maken, het economische argument heeft veld gewonnen met name ook in de Europese Gemeenschap, u heeft daar maar de kranten op na te lezen, het is zeer duidelijk dat in de Europese Gemeenschap de gedachte heerst dat wij door de nieuwe informatietechnieken in staat zullen zijn om de economische problemen van de Europese Gemeenschap te overwinnen. De informatietechnologie en het nieuwe daarvoor opgerichte programma Esprit wordt inderdaad gezien als een panacea, als het redmiddel voor Europa. Dit geldt niet alleen voor Europa, het geldt in sterke mate ook voor zeer veel ontwikkelingslanden, waar op dit moment wordt gedacht dat men nu eindelijk werkelijk het ontwikkelingsprobleem kan oplossen door zijn heil te zoeken in de nieuwe informatie media en dat men daarmee ook de moeizame fase van het industrialisatieproces kan overslaan. Een aantal landen zoals Argentinië en Chili zijn heel duidelijk begonnen met een zogenaamd de-industrialisatiebeleid, waarbij ze zeggen: 'De industrie hebben we niet meer nodig, we gaan meteen naar een informatiesamenleving, we gaan meteen naar een op diensten gebaseerde samenleving.' Je vindt die gedachte ook erg in Europa, we gaan naar een samenleving die vooral gebaseerd is op inkomsten vanuit de dienstensector en dat is grotendeels een geïnformatiseerde sector, omdat informatie daarin een centrale rol speelt. De verwachting is dat daarin dan ook een nieuwe bron van werkgelegenheid zal worden gevonden. Het is opvallend dat een recent rapport van de universiteit van Californië in Stanford inderdaad heeft gezegd dat het uitermate waarschijnlijk is dat die nieuwe informatietechnieken werk zullen verschaffen juist in die sectoren waarvan men recentelijk meende dat daar de grootste ontslagen zouden vallen; nl. in de kantoren, in het administratief werk.

... De behoefte aan secretaresses, merkwaardig genoeg, zal in de komende

jaren sterk stijgen. Iedereen die in zijn eigen omgeving met tekstverwerking werkt, weet ook wel dat het merkwaardige is dat je daaraan begint met de gedachte dat het leidt tot het ontslag van enkele mensen totdat je er enige tijd mee werkt, en ontdekt dat je er eigenlijk nog wel tien bij kan gebruiken. Het apparaat roept ontzettend veel werk op. Dat is eigenlijk nog heel aantrekkelijk en met dit recente rapport van Stanford zou men kunnen zeggen: dit lijkt op een toename van de werkgelegenheid in die sectoren waarin we juist bang waren dat ze zou afnemen. Een probleem is echter, als ik u even heel kort mag mee nemen op een excursie in de marxistische economie dat Marx een helder onderscheid heeft gemaakt tussen wat hij noemt produktieve arbeid en niet-produktieve arbeid. U weet waarschijnlijk dat de produktieve arbeid, die arbeid is die het maatschappelijk kapitaal vermeerderd, en de niet-produktieve arbeid gekenmerkt wordt door het feit dat het de arbeid is van mensen die inkomsten (loon) verwerven uit het leveren van diensten aan de samenleving, niet een sector die bijdraagt tot het accumuleren van maatschappelijk kapitaal. Probleem is dat een kapitalistische economie zich een bepaalde mate van niet-produktieve arbeid kan permitteren maar niet te veel. Op een moment dat er een te groot volume aan niet-produktieve arbeid is in een kapitalistische economie remt dat de accumulatie van kapitaal. Ook al doordat juist het werk in de niet-produktieve sector in het algemeen zeer weinig kosten-efficiënt is. Vanuit een logische kapitalistische redenering is dit dus de sector waar je zult moeten gaan rationaliseren. Dat betekent dat je juist in die sector zult moeten proberen mensen te vervangen door elektronische apparatuur en ik denk dat dat precies gaat gebeuren. Ik denk dat de verwachting van die groeiende diensten- en informatiesector zal kloppen: dat er in principe ook zeer veel meer werkgelegenheid zou kunnen ontstaan rondom de nieuwe media. Alleen, zolang wij een kapitalistische economie hebben, kan deze werkgelegenheid maar tot een bepaalde grens groeien en zal ze een rem veroorzaken op de accumulatie van maatschappelijk kapitaal. De enige uitweg zal zijn het weg-rationaliseren van mensen en in hun plaats elektronische apparatuur installeren, waarbij u moet bedenken, dat dit niet alleen een logische kapitalistische consequentie is, maar bovendien ook een technologische mogelijkheid is.

Van eerdere fasen in de technologische ontwikkeling weten we dat we met de automatisering altijd problemen hebben gehad, met name dan dat zo veel werk niet geautomatiseerd kon worden, doordat de technologie daar nog niet voldoende intelligent voor was. Dit obstakel hebben we inmiddels overwonnen, want ik zou het bijzonder moeilijk vinden om één baan te bedenken in die informatie- of dienstensector die niet in principe, technisch gesproken dan, kan worden weg-rationaliseerd en geautomatiseerd door de vijfde generatie intelligente automaten.

Een tweede probleem is dat die economische produktiviteit naar mijn smaak juist geen werkgelegenheid oplevert. Het is wel te zien dat je met behulp van nieuwe informatietechnieken meer produkten zou kunnen leveren. Het grote

probleem is echter, en dat zal ook het probleem zijn juist voor de Europese landen, dat die toegenomen produktiviteit alleen maar zin heeft wanneer je daarmee ook concurrerend kunt zijn op een internationale markt. Je kunt met nieuwe informatietechnieken alleen maar concurrerend zijn op een internationale markt wanneer je de beschikking hebt over de meest geavanceerde hoogwaardige informatietechnologie. Het probleem is dat met het huidige internationale open grenzenbeleid in de westerse economie, het voor de landen die achterop liggen in de race om de informatietechnologie, volstrekt ondenkbaar is dat je nog concurrerend op de internationale markt zou kunnen opereren. Het grote probleem voor Europa is dat wij, of we het leuk vinden of niet, ten opzichte van de Verenigde Staten een ongelofelijke achterstand hebben; dat in de Europese landen de telecommunicatie- en de computer-industrie volledig beheerst wordt door Amerikaanse bedrijven; dat de technologische ontwikkeling in Europese landen volstrekt afhankelijk is van patenten en licenties vanuit de Verenigde Staten en dat wij afhankelijk zijn van het selectief beleid van de Verenigde Staten of we zelf, al of niet zullen ontwikkelen. Recent en dat is interessant lijkt mij, heeft het grote Britse computerbedrijf ICL in een intern, vertrouwelijk stuk de Amerikaanse houding t.o.v. Europa ernstig bekritiseerd en naar mijn smaak terecht aangeduid als technologisch imperialisme. De president van de Britse Computer Society heeft recent gezegd: 'Er is geen schijn van kans dat Engeland nog ooit de Verenigde Staten zal inhalen op het terrein van geavanceerde informatietechnologie.' Dat lijkt mij een onthutsende en een ontmoedigende, maar wel zeer terechte uitspraak. Het probleem is dus: economische produktiviteit, het argument gaat wel ten dele op. Het is een produktiviteit die niet leidt tot een betere werkgelegenheids-situatie en het is een economische produktiviteit die alleen maar voordeel heeft voor diegenen die toch al technologisch vooraan lopen en dat naar alle waarschijnlijkheid in de komende decennia ook zullen blijven doen.

Het politieke argument is eigenlijk gebaseerd op een a-politiek model en het is ook opvallend dat wanneer je er de literatuur op naleest, het eigenlijk voortdurend schijnt te gaan om een soort van samenleving die nu eenmaal niet bestaat. Het gaat om een samenleving waarin geen ongelijke maatschappelijke verhoudingen zijn, waarin geen mensen zijn met achterstand op het terrein van onderwijs, waarin geen zieken zijn, waarin geen allerlei problemen zijn met etnische minderheden, een ideaal soort van samenleving waarin je als een soort van neutrale factor nieuwe informatiemedia introduceert die je dan vervolgens kunt gaan bestemmen voor allerlei zeer lovenswaardige maatschappelijke doeleinden. Dat is een technologisch determinisme dat nog steeds zeer veel van het debat zowel in linkse als in rechtse kringen beheerst. Het is de gedachte dat we in feite maatschappelijke ontwikkelingen kunnen beïnvloeden door een bepaalde vorm van technologie daarop toe te passen. Deterministen kiezen echter de verkeerde volgorde omdat het er natuurlijk altijd om gaat dat er eerst maatschappelijke en helaas ook ongelijke maatschap-

pelijke verhoudingen zijn waarbinnen nieuwe technologieën worden geïntegreerd en worden geïncorporeerd. Die maatschappelijke verhoudingen bepalen nu eenmaal hoe de technologie zal worden toegepast. Het probleem is hierbij dat de meeste van onze Westerse samenlevingen op dit moment gekenmerkt worden door een sterke mate van centralisatie van machtsuitoefening. Wanneer binnen een dergelijke centralisatie nieuwe media worden ingevoerd, is het zeer illusoir om te menen dat ze nog een werkelijke bijdrage kunnen leveren aan participatie, democratisering en aan decentralisering. Juis ook doordat ze vanuit hun technische structuur, zeer geëigend zijn om centraal ontwikkelingen te beheren en te controleren. Het is misschien terecht om in 1984 er nog eens aan te herinneren dat niet alleen alles wat Orwell heeft bedacht in zijn boek inmiddels technisch gerealiseerd is maar dat we eigenlijk al veel verder zijn dan wat Orwell had kunnen bedenken. Denkt u maar aan de televisiecamera's die de Amerikaanse federale recherche in hotelkamers installeert, waarbij alle bewegingen van diegene die de hotelkamer inkomt, door zijn eigen TV-toestel wordt geregistreerd. Of denkt u maar aan het grootste afliuistercentrum ter wereld, nl. in Engeland, het plaatsje Menwith Hill waar 900 mensen in opdracht van de Amerikaanse Security Agency 24 uur per etmaal alle transatlantisch telefoon- en telexverkeer afliuisteren en controleren. Dat zijn zaken die zelfs door Orwell niet helemaal waren voorzien.

Het probleem met het politieke argument is ook dat het kernprobleem van de burgerlijke democratie door de nieuwe media verduisterd dreigt te worden. Kernprobleem van de burgerlijke democratie is de tegenspraak tussen de inclusieve claim van de democratie en haar exclusieve werkelijkheid. Ik bedoel daarmee dat de burgerlijke democratie in al haar formele uitingen in feite zegt: iedereen hoort erbij, iedereen kan meepraten, iedereen is gelijk-gerechtigd, iedereen heeft gelijke kansen. . . . Dat is de formele inclusiviteit. Iedereen weet natuurlijk dat in de werkelijkheid de burgerlijke democratie uitermate exclusief is en maar zeer weinigen in feite laat meepraten, ook in de media. De media spelen in onze samenleving, naar mijn smaak een belangrijke rol in het bemiddelen tussen die tegenspraak van inclusiviteit en exclusiviteit omdat ze met de manier waarop ze over werkelijkheid berichten, met de manier waarop ze reclame maken (denkt u aan de wereld van Peter Stuyvesant waar iedereen deel kan hebben, het avontuur van Marlboro, dat voor iedereen openstaat) een klimaat creëren dat suggereert: in feite verkeer wij in een wereld waar iedereen bijhoort, waaraan iedereen kan deelnemen. Deze suggestie verduistert de werkelijkheid en wordt verder versterkt door de nieuwe media, omdat juist deze de utopie creëren van participato-risch samenleven. Ze brengen immers elke vorm van informatie die u wilt hebben bij u thuis: u hoeft thuis slechts wat zitten knoeien met uw terminal en u hebt toegang tot de Lockheed data-base en krijgt alles wat u maar wil; u krijgt overal informatie over en bovendien met de tweeweg kabelsystemen kunt u ook nog via de pushbutton deelnemen aan de democratische besluitvorming.

De suggestie van de inclusieve democratie wordt enorm versterkt, terwijl het mijn sterke overtuiging is dat we straks met z'n allen met die apparaten thuis zitten mee te beslissen over dingen die er volstrekt niet toe doen, terwijl de werkelijke beslissingen toch al elders worden genomen.

Het sociaal-cultureel argument is, dat we juist door die nieuwe media allemaal meer, beter en veelzijdiger zullen worden geïnformeerd en daardoor eigenlijk een betere samenleving zullen krijgen. Ook aan dat argument zijn een heleboel problemen verbonden. Het eerste probleem is dat het argument gebaseerd is op een model van wat je zou kunnen noemen, lineaire toezegging; dat betekent zoveel als: meer van hetzelfde is nu eenmaal beter. Informatie is goed, daar gaan we van uit, op zichzelf is het heel interessant om daar ook nog eens een grondig onderzoek naar te doen: hoe goed informatie eigenlijk is? Maar laat me dat even vasthouden, informatie is goed dus is meer informatie alleen maar beter. Probleem is dat blijkt uit sociaal wetenschappelijk onderzoek, dat op het moment dat je meer informatie in maatschappelijke besluitvormingsprocessen gaat invoeren, het er meestal beroerder aan toe gaat, dat er van alles mis gaat en dat besluitvormingsprocessen vaak geweldig gehinderd worden. In de tweede plaats weten we dat als je in ongelijke situaties en vrijwel alle maatschappelijke situaties die zijn gekenmerkt door ongelijke machtsverhoudingen, meer informatie invoert, de ongelijkheid in die machtsverhoudingen versterkt wordt juist doordat informatie de merkwaardige eigenschap heeft altijd toe te groeien naar diegenen die toch al informatie hebben. Dus het is de vraag of je wel kunt zeggen dat door meer informatie in een samenleving te brengen ze ook beter wordt. In de tweede plaats is het natuurlijk de vraag: wie bezorgt ons die informatie eigenlijk? Wie produceert ze eigenlijk? Ik zou me eigenlijk kunnen voorstellen dat als wij toegroeiden naar een situatie waarin we te maken hebben met talloze kleine, onafhankelijke producenten die allemaal vanuit verschillende levensbeschouwingen en politieke invalshoeken informatie, en daar geregeld ook nog amusement bij produceerden en dat via al die nieuwe media aan iedereen zouden toedienen, we daar zeer tevreden mee kunnen zijn, want dan zou dat een echte, vrije informatiemarkt zijn, een vrije uitwisseling van ideeën. Probleem is natuurlijk dat zo'n vrije uitwisseling van ideeën op dit moment, zeker internationaal, volstrekt niet bestaat en naar mijn smaak in de komende decennia ook niet tot stand kan komen. Het is namelijk een illusie te menen dat die nieuwe media dank zij het feit dat we zoveel praten over miniaturisatie en verlagen van prijzen, zo gemakkelijk toegankelijk zullen zijn voor grote groepen informatieproducenten. Ik denk dat dit een geweldige onderschatting is. De paar ervaringen die daar tot nu toe internationaal mee opgedaan zijn, zijn zeer teleurstellend omdat na enige tijd toch blijkt dat de investeringen zo hoog zijn dat het alleen maar de werkelijk kapitaalkrachtigen zijn die ook aan de nieuwe media kunnen deelnemen. Als je kijkt naar de huidige situatie, dan is de productie van informatie wereldwijd duidelijk, wat je zou kunnen noemen: Big

Business. Internationale informatieproductie (en dat zie ik dan heel breed - dat varieert van televisieprogramma's tot software voor computers, tot leerboeken voor scholen, tijdschriften) is een uitermate geconcentreerde markt waarop een 80 grote transnationale bedrijven de zaak beheren. Het is een markt, in economische termen zou je moeten zeggen het is een oligopolistische markt. Aan de ene kant is het een oligopolie: een zeer klein aantal producenten. In alle deelmarkten van de informatiesector is er sprake van een drie, vier bedrijven die de helft van de productie verzorgen. Van de internationale televisieproducties bijv. wordt alles wat internationaal uitgewisseld wordt voor 50% geproduceerd en gedistribueerd door maar 3 bedrijven: dat is het Amerikaanse MCA: de Music Corporation of America, het Amerikaanse Columbia Pictures en het Engelse EMI, Electrical Music Industries. Deze drie beheersen 50% van de internationale televisiemarkt. Aan de kant van de kopers is de markt een zogenaamd monopsonie, hetgeen betekent dat er maar weinig kopers zijn. De bedrieglijkheid van de televisiewereld is dat het net lijkt of miljoenen mensen allemaal televisieprogramma's kopen, maar zo is dat natuurlijk niet. TV-programma's worden maar gekocht door zeer weinig, zeer grote distributeurs. De belangrijkste kopers van televisieprogramma's zijn er maar met zijn vieren en dat zijn de 3 grote Amerikaanse netwerken ABC, CBS en NBC en het grote betaaltelevisienetwerk Home Box Office (dat overigens zelf ook weer het eigendom is van één van de grootste uitgeverijen in de wereld: Time). Home Box Office is eigenlijk een aardig voorbeeld van wat er gaat gebeuren met betaaltelevisie. Misschien is het goed om daar ook eens over na te denken wanneer wij in landen, zoals Nederland, met tamelijk veel verwachtingen de betaaltelevisie markt als een echte markt zien van autonome consumenten. Een markt waarop een grote groep fabrikanten van TV-producten en kabeldistributeurs deelnemen. Daardoor zou er een grote verscheidenheid op de markt komen en kopers konden thuis mee beslissen over het enorme aanbod. Inmiddels blijkt dat het merendeel van al die kabeltelevisiefabrikanten en al die televisieproducenten al lang failliet is gegaan doordat het allemaal veel te duur is. Er zijn er maar 3 overgebleven; de belangrijkste daarvan is Home Box Office, dat nu in de VS 87% van de markt beheert. Ik denk dat je internationaal dezelfde ontwikkelingen ziet. Je ziet dat nu eigenlijk al gebeuren. Als wij al gedacht hebben in de jaren zeventig dat processen van cultureel imperialisme — processen van culturele homogenisering, Amerikaanse Televisie over de hele wereld, overal Dallas, Dynasty of Starsky & Hutch, overal dezelfde stereotype beelden — als we al gedacht hebben dat dat in de jaren zeventig een probleem was, dan wordt dat in de jaren tachtig pas een werkelijk probleem. Het Amerikaanse Internationale Televisie-offensief is nu pas goed begonnen. De Amerikaanse export van televisieprogramma's is nooit zo winstgevend, nog nooit zo omvangrijk geweest. De landen die importeren zijn nog nooit zo talrijk geweest. Er zijn ook nieuwe landen, één van de belangrijkste televisie-importeurs is op dit ogenblik bijvoorbeeld de volks-

republiek China, dat recentelijk een groot contract heeft getekend met het Amerikaanse TV-station CBS voor 24 uur televisie per etmaal inclusief alle promotionele spots. Dit is nodig omdat door alle nieuwe media de vraag naar televisie ontzettend stijgt en ook in Europa in de komende jaren enorm zal toenemen. We willen steeds maar nieuwe programma's hebben en aan die vraag kan eigenlijk alleen maar voldaan worden door de grote Amerikaanse producenten. Om twee redenen.

In de eerste plaats omdat het de enigen zijn in de wereld die daar voldoende kapitaal voor hebben, die grootschalig kunnen opereren en in de tweede plaats omdat zij eigenlijk de enigen zijn die werkelijk internationaal aanvaardbaar amusement kunnen produceren waarvan merkwaardig genoeg een groot aantal mensen in verschillende culturen kunnen zeggen: 'Wat aardig is dat'. Want je kunt, zoals ik recent heb gedaan, naar de première gaan van de nieuwe James Bond-film met Sean Connery in een grote bioscoop in Nairobi en er uitermate verbaasd over zijn dat die bioscoop afgeladen vol zit met Kenianen die enorm genieten en bij herhaling applaudisseren en het echt prachtig vinden. Het is de kracht van het Amerikaanse televisie- en film-productiebedrijf dat het zulke produkten kan maken. Ik zie dat vooralsnog de Britten en de Fransen, de Belgen en de Nederlanders, met alle respect voor de manier waarop zij televisie kunnen maken, toch niet nadoen. Bovendien moet u zich realiseren dat die televisieproductie en daarmee de productie voor die nieuwe media juist ook zo sterk is doordat het een erg geconcentreerde industrie is. De bedrijven hebben allemaal onderlinge banden met elkaar, er is dus geen sprake van een open markt waarop gemakkelijke nieuwe onafhankelijke bedrijven zich even kunnen gaan vestigen. De bedrijven zijn in feite ook geen concurrenten van elkaar maar werken allemaal met elkaar samen. Philips werkt samen met MCA. MCA werkt samen met IBM. ATT werkt samen met Philips. De meeste bedrijven werken allemaal samen in de financieringssfeer met een zeer klein aantal grote banken. De internationale informatie-industrie wordt gefinancierd door een klein clubje grote banken geleid door Chase Manhattan and City Bank, die zelf ook meer informatieleveranciers zijn geworden want dat zijn de grote leveranciers van financieel-economische informatie op dit moment. Meer dan een derde van al die bedrijven in dat complex heeft bovendien dan ook nog weer zeer nauwe banden met het militaire complex doordat ze voor een belangrijk deel van de ontwikkeling van hun technologie afhankelijk zijn van contracten van defensie-ministeries. Een financieel-informatie-militair-industrieel complex dat naar mijn smaak verantwoordelijk zal zijn voor de inhoud, voor de symbolen en verhalen van de elektronische priesterkaste in de komende decennia. Daarmee is eigenlijk de vraag of dat nu een autonoom proces is natuurlijk al beantwoord want het zou natuurlijk te krankzinnig zijn om te veronderstellen dat een dergelijk complex, waarin het gaat om dermate grote belangen en dermate grote investeringen, de technologie zomaar een beetje zal laten gaan, dat men

mensen in de laboratoria zomaar een beetje zal laten bedenken wat zij aardig vinden en dan achteraf zien of je dat kunt verkopen. Dit is natuurlijk een gestuurd proces met zeer omvangrijke fondsen, meer fondsen dan in welke industrietak ook. U moet zich realiseren dat research en development, en daar hangt de hele nieuwe ontwikkeling vanaf, in de informatiesector groter is dan in welke andere sector van de industrie dan ook. Groter dan in chemie, groter dan in allerlei andere vormen van industriële ontwikkeling. Wereldwijd, in het budget van research en ontwikkeling, maakt de hele ontwikkeling in computer en telecommunicatietechnologie meer dan een derde uit. Het gaat dus om zeer grote fondsen die zeer welbewust besteed worden voor zeer specifieke ontwikkelingen. Het is dus niet zomaar een autonoom proces. Dit proces wordt gestuurd door wat ik maar even noem: de managers van de komende informatiesamenleving. Het wordt helemaal niet gestuurd door diegenen die eigenlijk dat namens ons zouden moeten doen: de overheden.

De overheden in vrijwel alle westerse landen, dat geldt ook voor Nederland, voeren geen systematisch, coherent beleid ten aanzien van deze nieuwe ontwikkelingen. Ze voeren een typisch in de kapitalistische economie passend liberaal *laisser-faire* /*laisser-aller* beleid. Om even terug te komen op die Luddieten, die ik een poosje geleden noemde toen ik zei dat als je tegen de vooruitgang bent je meteen wordt uitgescholden voor een Luddiet. De Luddieten waren precies diegenen die meer dan een eeuw geleden opkwamen tegen datzelfde *laisser-faire* beleid. De Luddieten, als ik dat even als kleine excursie mag inlassen, waren natuurlijk helemaal niet die ongecontroleerde woestelingen waarvoor ze in de geschiedenisboeken vaak worden gehouden. De Luddieten waren een groep van zeer goed geschoolde handwerkslieden in de textielindustrie die tussen 1811 en 1817, toen duidelijk werd dat de textielindustrie gemechaniseerd zou worden zeer welbewust daartegen in actie kwamen en niet zomaar in het wilde weg hier en daar vernielingen aanrichtten maar zeer specifieke doelwitten kozen, met name in het graafschap Yorkshire. Een groep die zeer precies wist wat ze deden, die zich verzetten tegen een beleid dat de technologie liet bepalen door industriële kapitaalbelangen; een groep die zeer goed inzag had dat die ontwikkelingen hen werkloos zouden maken en dat in plaats van een technologie die zij zelf konden beheren een technologie zou worden geïnstalleerd die hen zou beheren. Het protest van de Luddieten is dan ook heel duidelijk een politiek-economisch protest. Juist hierom moest het een ondergrondse beweging zijn en werden de Luddieten geleid door een anonieme figuur die generaal Ludd werd genoemd (vandaar de naam: Luddieten). De beweging werd te vuur en te zwaard vervolgd door de Britse regering en daarmee werd eigenlijk al aangegeven hoe zeer hun verzet terecht was. Het was inderdaad een gevaarlijke groep, niet alleen doordat ze hier en daar vernielingen aanrichtten of destructief waren, maar doordat ze heel goed begrepen welke maatschappelijke ontwik-

keling er aan de gang was. Een groot aantal van de Luddieten werd gevangen gezet en geëxecuteerd. Ik wil een beetje pleiten voor een Luddisme in de 20ste eeuw, omdat ik denk dat de problemen waarmee de nieuwe technologieën, de nieuwe informatiemedia, ons confronteren van een vergelijkbaar ernstige aard zijn als datgene waarmee de Luddieten zich zagen geconfronteerd. Tegelijkertijd moeten we ook constateren dat onze overheden ten opzichte daarvan een *laisser-faire* beleid voeren en de zaken maar op hun beloop laten. Laat ik kort vanuit de probleemgebieden van de computertechnologie, de telecommunicatietechnologie en de videotecnologie, de meest belangrijke problemen schetsen.

1. Computertechnologie

Ik neem daar de twee naar mijn smaak meest centrale problemen van. U moet zich realiseren dat de computertechnologie, net zoals de video- en communicatietechnieken een integrale component is van alles wat in de komende jaren met de nieuwe media gaat gebeuren. Zonder die technologie is de hele ontwikkeling van de nieuwe media niet denkbaar. Eerste probleem van de huidige computertechnologie is de zeer eenzijdige intelligentie van de huidige generaties van elektronische machines. Ik zeg met name intelligentie omdat ik inderdaad tot diegenen behoor die vinden dat je terecht kunt spreken over intelligentie bij machines. Aan de andere kant wil ik er de nadruk op leggen dat die intelligentie uiterst beperkt is omdat we in de computerprogrammatuur nog steeds behept zijn met de architectuur ontworpen door de vader van de software John Von Neumann. De Von Neumann-architectuur in computersystemen betekent, dat computers eigenlijk alleen maar in staat zijn om problemen op te lossen door problemen sequentieel, stap voor stap, op een heel lineair-logisch-rationele wijze te benaderen. Dat is een benadering waarmee allerlei regelmatige problemen met die denkstructuur uitstekend en zeer snel met een redelijke betrouwbaarheid kunnen worden opgelost. Zeer veel omvangrijkere maatschappelijke problemen kunnen daardoor juist niet worden opgelost, doordat, ik kom er later nog op terug, die denkstructuur juist de modus is, de wijze van denken is, die ten grondslag ligt aan onze belangrijkste huidige maatschappelijke problemen. De verwachting dus dat je met computertechnologie zoals veel in de literatuur voorkomt, een bijdrage kunt leveren aan het verbeteren van maatschappelijke situaties, aan het oplossen van maatschappelijke problemen, moet daardoor in mijn analyse een illusie zijn, doordat je niet met de denkwijze die zelf die problemen eerst veroorzaakt ook nog kunt proberen die problemen op te lossen.

Tweede probleem van de computertechnologie is het feit dat grote computersystemen die we in de komende jaren steeds meer zullen gaan installeren en die gebruikt zullen worden voor nieuwe media, voor financiële problemen, voor

overheidsadministratie, voor militaire waarschuwingssystemen, onbegrijpelijk zullen zijn voor hun eigen ontwerpers. U leest natuurlijk allemaal wel eens dat computermensen zeggen: 'nou, dat is allemaal flauwe kul, niet druk doen, dat zijn allemaal alleen maar heel domme machines, die kunnen niks en die kunnen alleen maar wat wij ze opdragen.' Dat is de gebruikelijke misleiding van de simplistisch denkende computerprogrammeur, die zelf een betrekkelijk eenvoudig soort van programmatuur aankan en de gebruikelijke scenario's schrijft waardoor hij min of meer weet wat er waarschijnlijk gaat gebeuren en welke opdrachten de machine uitvoert. Probleem is natuurlijk alleen dat dit alleen geldt voor het speelgoed, de Atari's en de Commodores, de huis-computertjes die worden ingeschakeld voor van alles en nog wat, terwijl een schrift en een potlood dienstig zijn.

Waar het natuurlijk om gaat is dat onze samenleving zich in toenemende mate werkelijk afhankelijk maakt van veel grotere systemen, zoals bijvoorbeeld de hele administratie van de stad Stockholm op één groot computersysteem loopt waarvan de ontwerper vrij recentelijk verzekerde: 'Het is wel te hopen dat het nooit misgaat want als het misgaat duurt het minstens drie maanden om uit te vissen waar het misgaat en dan zitten wel drie maanden lang de mensen zonder sociale uitkeringen.' Zonder uitvoerig in te gaan op computer-programmatuur, maar je moet in een computerprogramma zogenaamde statements schrijven die de computer instrueren in wat hij moet doen. Als je denkt aan een groot computersysteem zoals in de stad Stockholm, daar moet je een 10 à 20 miljoen statements voor schrijven. Een computerprogrammeur kan per jaar 2000 à 3000, en als hij hard werkt 4000 statements maken. Zo'n groot systeem kan dus al per definitie niet meer door 1 mens worden gemaakt, daar werkt een groot team van mensen aan die allemaal een kleine bijdrage leveren. Er is niemand meer die een overzicht heeft over het totale systeem. Er is niemand meer die precies weet wat er misgaat, zodat als er ergens iets misgaat je daarvoor het oorspronkelijke team weer bij elkaar zou moeten vragen en dat is onmogelijk. Tweede probleem is dat de grote programmatuur niet meer ontwikkeld wordt op basis van hele, robuuste solide, mathematische modellen die heel logisch en precies in elkaar zitten zodat je precies nog kunt nagaan door vergelijking met de theorie wat er misgaat. Veel van de grote computerprogrammatuur op dit moment wordt ontworpen met wat je zou kunnen noemen heuristische modellen, waarin aan de machines zelf een aantal opties wordt gegeven om uit te werken hoe de verdere stappen moeten gaan. De machine krijgt een grote mate van vrijheid, om zelf te bepalen, om zichzelf overigens ook te laten voeden door andere machines, om oplossingen voor problemen te vinden. Daarom zal elke programmeur van een zeer groot programma waaraan hij met twintig anderen heeft gewerkt u geen enkele garantie geven voor de uitkomst. Die zal je niet horen zeggen: 'nou, ik weet precies wat eruitkomt,' dat weet hij namelijk niet. De marge aan verrassingen is zeer groot bij dergelijke systemen. Je moest je even bedenken, dat de belang-

rijkste geïntegreerde wapen- en waarschuwingssystemen waarmee beslist wordt over het al of niet lanceren van de befaamde kruisraketten, bijvoorbeeld, die beheerst worden door dergelijke, zeer slecht begrepen computersystemen waarvan niemand precies weet als er wat fout gaat, wat er fout gaat of waar die fout zit en het eindeloos lang duurt voordat die fout gevonden en hersteld wordt.

2. Telecommunicatietechnologie

Het grote probleem daarbij lijkt mij dat die telecommunicatietechnologie in staat is om je ontzettend veel aan te dragen door naar al die televisieprogramma's te kijken, maar het aardige van die technologie is dat het nu ook omgekeerd kan. Dat die televisie zich dus ook zoals het eerdere voorbeeld van de FBI aan geeft, naar u kan kijken. Het is een geweldig controle-instrument, want je bekijkt alle programma's en alle programma's zitten ook jou te bekijken en registreren ontzettend veel, althans in technische theorie, over je gedrag. Tweede probleem is of het werkelijk waar is dat alles wat we aangereikt krijgen via de telecommunicatietechnologie ook inderdaad informatie is. Is het waar, zoals sommigen suggereren, zoals mijn Amsterdamse collega van Cuylenburg doet, dat we te maken krijgen met een informatie-overvloed, een information-overload. Ik denk dat de gedachte van een informatie-overvloed een geweldig misleidende gedachte is, omdat ik denk dat we weliswaar ten onder zullen gaan in een zeer grote hoeveelheid elektronische signalen, maar het meeste van die signalen zal waarschijnlijk ruis zijn en helemaal geen informatie. Zoals mijn Amerikaanse collega Herb Schiller het heeft gezegd: 'We will be inundated with increasing amounts of garbage'. Dat is het denk ik, 'elektronisch huisvuil', en het blijft de vraag of je werkelijk informatie krijgt over de structurele achtergronden van belangrijke maatschappelijke vraagstukken.

Ten slotte videotecnologie

Het grote probleem van de videotecnologie, of het nu televisie is of nog meer geavanceerde technieken, is natuurlijk dat die technologie de werkelijkheid alleen maar per definitie vertekend zal weergeven, altijd de werkelijkheid moet bemiddelen in zeer beperkte dimensies, in zeer veel minder dimensies dan die werkelijkheid zelf te bieden heeft en daardoor in feite ook een vervelend medium is. Want ik denk alweer dat het belangrijk is om ondanks alle drukte die er gemaakt wordt, ons te realiseren dat televisie in feite één van de allervervelendste media is. Alleen maar wanneer je de werkelijkheid technisch ingrijpend vertekent, zodat er van die werkelijkheid niets meer overblijft, zijn mensen bereid, om er naar te blijven kijken. Alle experimenten die ik zelf met de studenten in Amsterdam heb gedaan tonen dat overtuigend aan. Je moet een groep studenten maar eens meenemen naar Zandvoort: urenlang zitten

ze met elkaar op een duin te kijken naar de aanrollende golven, genieten daar geweldig van, vinden dat prachtig door al die dimensies die de werkelijkheid heeft. Zet je nou op datzelfde punt een camera neer en film je dat, dan lopen ze na drie minuten buiten. Het beeld van de werkelijkheid wordt alleen maar leuk wanneer je een camera erboven hangt en eentje van onder en eentje van de zijkant en dan 20 keer het beeld wisselen, dan pas wordt het televisie, dan blijven de mensen ernaar kijken. Maar dan krijg je dus ook inderdaad een volstrekt vertekende en in feite een tele-visie op de werkelijkheid.

Wat moet je uit dat geheel concluderen? De conclusie heeft eigenlijk twee delen: slecht nieuws en goed nieuws. Ik begin maar met het slechte nieuws. Het slechte nieuws is dat ik inderdaad denk dat van al die eufore verwachtingen weinig tot niets terecht zal komen. Ik vind dat dat allemaal gebaseerd is op een slecht doordachte visie. Ik denk ook dat de nieuwe media de bestaande ongelijke machtsverhoudingen zullen versterken, de bestaande maatschappelijke orde versterken en in feite de instrumenten zullen worden van diegenen die de sterkste belangen in onze samenleving behartigen. Bovendien denk ik, ik had beloofd daar nog even op terug te komen, dat die nieuwe media illustratieve exponenten zijn van een technisch denken dat in de 17de eeuw is begonnen. In de 17de eeuw vond de wetenschappelijke revolutie plaats waarin we afscheid nemen van het organische denken van de middeleeuwen en waarin onder leiding van Descartes, Bacon en Newton de moderne wetenschap en techniek wordt ingeluid. Dit is het begin van het analytisch mechanisme. Analytisch mechanisme is een vorm van denken die de afgelopen eeuwen Europa en de rest van de wereld, want we hebben het succesvol geëxporteerd, heeft beheerst en waarvan deze nieuwe media logische consequenties zijn. In die zin is het ook onterecht om ze nieuw te noemen, het zijn heel logische verdere ontwikkelingen in een denkstructuur die in de 17de eeuw zijn aanvang heeft gevonden. Probleem is dat het analytisch mechanisme in staat is om problemen op te lossen, in staat is om zeer indrukwekkende technologische prestaties te leveren, tegelijkertijd echter een aantal problemen oproept zoals bijvoorbeeld de wapenwedloop, een mogelijkheid van een kernoorlog, de milieuvervuiling, die met datzelfde denken niet meer op te lossen zijn. Het analytisch mechanisme kan enkel maar die problemen oplossen die je kunt reduceren tot mechanische proporties. Daarom is het zeer goed in het bouwen van een brug, maar zeer slecht in het beschrijven van maatschappelijke problemen en zeer slecht in het begrijpen van psychische problemen. Daarom, wanneer een ingenieur die een brug bouwt, zegt: 'Dat heb ik nou gedaan met behulp van wat organisch middeleeuws denken met een beetje Chinese filosofie, een beetje Yin en Yang,' nou, over die brug zou ik niet lopen want die dondert gegarandeerd in elkaar. En een psychiater die zegt: 'Ik ben een echt analytisch mechanist,' daar moet je ook in een grote boog omheen lopen want die brengt van zijn vak niks terecht. Die kan met die denkstructuur, de werkelijke problemen niet begrijpen. Ik denk dat dit het probleem is

van de nieuwe media, dat ze exponenten zijn van een denkstructuur die de werkelijke, grote maatschappelijke problemen waar wij voor staan, zoals een slechte noord-zuid-verhouding, die alleen maar slechter wordt de komende jaren, stagflatie, arbeidsproblemen, drugproblemen en misdadaadproblemen niet kan oplossen.

Daar begint ook de goede boodschap, zo u wilt. Het goede nieuws. Door dat juist door die ontwikkelingen steeds scherper duidelijk zal worden, dat wij te maken hebben met een denkstructuur, met een maatschappelijke orde die haar eigen problemen niet meer de baas kan, die steeds duidelijker zal aantonen dat datgene wat ze belooft, bijvoorbeeld gelijkheid, democratie, de inclusiviteit niet kan waarmaken. De tegenspraak tussen belofte en werkelijkheid zal naar mijn smaak in de komende jaren steeds scherper naar voor komen. Het kan niet lang duren voordat steeds meer mensen gemobiliseerd worden tegen het feit dat een gehele gezondheidsindustrie is opgebouwd, een hele farmaceutische industrie die mensen alleen maar zieker maakt. Dat er een voedingsindustrie is opgebouwd die mensen alleen maar honger geeft en dat er een informatie-industrie is opgebouwd die mensen niet informeert. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat er in de komende jaren steeds meer mensen overal in ons type samenleving daartegen gemobiliseerd zullen worden, tegen die tegenspraak. Dan doet zich een merkwaardig probleem voor, omdat naarmate de eisen van de mensen die ontdekken dat ze beetgenomen zijn, bedrogen zijn, radicaler worden, zal het zich daaraan aanpassen, zal de accommodatie van het maatschappelijk systeem, steeds moeilijker verlopen, juist doordat mensen steeds verdergaande eisen zullen stellen. Als de accommodatie niet lukt zijn er maar twee mogelijkheden: of repressie of fundamentele verandering. Ik hoop dan toch maar op de fundamentele verandering omdat de repressie zeer onaantrekkelijk lijkt. De Britse overheid kon in de 19de eeuw de Luddieten te vuur en te zwaard overwinnen en executeren. Het is zeer de vraag of de 21ste-eeuwse overheid de Luddieten uit dat tijdperk ook nog met geweld kan onderdrukken, aangezien de informatiesamenleving een uitermate kwetsbare samenleving is en afhankelijk wordt van zeer gecentraliseerde, zeer gemakkelijk toegankelijke grote systemen. De informatiesamenleving is toch tenslotte een tovenaarsleerling die moet zeggen: 'De geesten die ik heb opgeroepen kan ik niet verdrijven.' In de 21ste eeuw kan, een beetje dramatisch, tot slot, de technologische guerrilla met een goedkope microfoon en een kwartje voor de telefoon de informatiesamenleving zeer ernstig en fundamenteel ontregelen en ik denk dat dát in de komende jaren menig informatiemanager slapeloze nachten zal bezorgen.